

Polišenský, Josef

Morava a vztahy mezi evropským Východem a Západem 1626-1627

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1961, vol. 10, iss. C8, pp. [251]-265

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101860>

Access Date: 15. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF POLIŠEŇSKÝ (Praha)

MORAVA A VZTAHY MEZI EVROPSKÝM VÝCHODEM A ZÁPADEM 1626—1627

V zápisní knize ševcovského cechu ve Frýdku čteme dva stručné záznamy, které ve zkratce vyjadřují vědomí současníků o tragickém spojení Moravy a Evropy, existence jednotlivce a velkého politického konfliktu: „Léta 1618: V Praze páni Čechové vojnu proti císaři římskému začali, kdy tu středu po svatém Duše tři císařské raddy z okna vyhodili, z kteréžto jiskry oheň všecké Evropě posvítíl.“ — „Léta 1626, den památný narození Pána Krista, lid dennemarský způsobem nepřátelským v městě Frýdku hospodařili, lidí 82 osoby zmrdovali.“¹

Dnes, kdy politické vztahy mezi evropským východem a západem v době třicetileté války jsou pečlivě studovány sovětskou historickou vědou,² můžeme s užitekem navázat na studie Josefa Macůrka, které už před čtvrt stoletím upozorňovaly na úzké sepjetí tzv. české otázky se vztahem západních a východních mocností Evropy.³ Tyto studie v podstatě vyvracely starou a do dneška opakovanou tézi, že třicetiletá válka byla konfliktem náboženským, přerůstajícím v konflikt mocenský, a konfliktem českým či německým, ze kterého se stal konflikt celoevropský.⁴ Někde ovšem můžeme jít dnes dál, než šel J. Macůrek ve své průkopnické studii o „Českém povstání r. 1618—1620 a Polsko“: Známe dnes např. záznam o slyšení vyslance českého krále falckraběte Jana Kazimíra u švédského krále Gustava Adolfa, v němž se píše, že v Čechách je (počátkem roku 1620) dobře známo, že Švédsko jedná o spojenectví s Moskvou, a že rusko-švédské spojenectví je v zájmu českého povstání proti Habsburkům. Bylo by tudíž v Praze vítáno, kdyby se jednání urychlilo, a kdyby v jeho průběhu byla Moskva požádána, aby varovala Poláky před zásahy do konfliktu mezi českými stavy a císařem. Fridrich Falcký byl přesvědčen, že Moskva tomuto přání vyhovějí, neboť se tím také zavděčí Anglii.⁵

Vidíme-li dnes ve třicetileté válce politický konflikt, vyrůstající z protikladů složité hospodářsko-společenské situace, vlastní Evropě v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu, nemůžeme pochopitelně souhlasit se starými názory na měnící prý se povahu konfliktu. Byl-li pak konflikt vlastní celé Evropě, pak je teoreticky dán předpoklad, že mezinárodnost konfliktu budeme moci ukázat i ve vztahu „české otázky“, tj. českého protihabsburského odboje k zemím, s nimiž tendo odboj dosud nebyl uváděn v souvislost. Příklad politiky dánsko-norského království v prvních fázích třicetileté války, zejména pak v letech 1626—1627 je proto zvlášť poučný.

I

Na první pohled měla ovšem otčina prince Hamleta s českými zeměmi na konci XVI. a počátkem XVII. století málo společného. V obou oblastech se zákonitost

přechodu od feudalismu ke kapitalismu projevovala značně odlišně. Dánsko nepatřilo k trojici západoevropských zemí, které byly hospodářsky nejdále, tj. k Nizozemí, Anglii a Francii.⁶ Obchodní kapitál nizozemský a anglický však usiloval o vyřazení hansovních soupeřů z pobaltského prostoru a to jak v oblasti směny tak i výroby. Se stálým zřetelem k celoevropské situaci můžeme se dnes pokusit i o stanovení rozdílné situace v jednotlivých oblastech Pobaltí. V Polsku a Prusku, klasičtých oblastech tzv. druhého nevolnictví, se projevoval rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy podstatně jinak než v Jutsku, Skónsku nebo švédské Dalekarlii.⁷ Dánsko-norské království Kristiána IV. bylo na počátku XVII. století zdaleka hospodářsky nejpokročilejší zemí na severu Evropy a v letech 1611—1613 prokázalo tzv. kalmarskou válkou svoji převahu nad Švédskem. V letech 1590—1620 dosáhl provoz Sundem svého vrcholu a tudíž vrcholu dosáhla i vybíraná cla. Zároveň dostávali dánští výrobci vysoké ceny za své zemědělské výrobky a peněžní hospodářství se dále upevňovalo. Protože v Dánsku podobně jako jinde pokračovala inflace, zahájil Kristián hospodářskou politiku, kterou bychom mohli právem nazvat merkantilistickou. Jejím cílem bylo odstranit nezbytnost dovozu hotových výrobků z ciziny. Proto bylo podporováno obchodní loďstvo, zakládány obchodní společnosti, udílěny monopoly a do země povolávání cizí odborníci. V zemi však nebylo dost kapitálu a měšťanstvo bylo příliš slabé. Královým partnerem nemohlo být městské řemeslníctvo, jehož cechovní organizace byla likvidována, ale nemohli se jím stát ani domácí obchodníci. A tak již na počátku XVII. století byli zde oni činitelé, kteří slibný hospodářský vývoj nakonec vrhli zpět; všemocný král, opírající se o cizí, především nizozemský obchodní a lichvářský kapitál, feudální statkáři, vyřazení z vlády, usilující o upevnění své moci nad rolnictvem. Spojené Nizozemí ovšem nehodlalo připustit, aby v boji o „imperium maris Baltici“ zmohtnuli někteří se soupeřů, a po roce 1613—1614 uzavřelo spojenectví se Švédskem a hansovními městy. S pomocí nizozemského kapitálu a nizozemských lodí dobývala švédská pěchota ve východním Pobaltí posici za posicí a blížila se k ústí Visly. Kristiánovi IV. se zdálo, že svému království zajistí hegemonii na evropském severu, upevní-li přes vévodství šlesvicko-holštýnské své mocenské postavení při ústí Labe a Vesery.⁸

Je pravda, že přes dánský Sund šla uherská, tj. slovenská měď na západní, zejména amsterodamské trhy, a Astrid Friisová prokázala evropský význam tohoto obchodu. Ale stejně šlo Sundem polské obilí, finské dříví, ruský len a konopí. Na žádném z těchto artiklů nebylo Dánsko závislé, jeho zájem se vyčerpával vybráním průjezdního cla. Hospodářský zájem Dánska na zemích střední Evropy byl nevalný. Platilo to ovšem i obráceně, ale to byla spíš komplikace v době, kdy Pobaltí a střední Evropa byly dvěma oblastmi, v nichž se srážely zájmy dvou spíš potenciálních než skutečných táborů, v něž se rozpadaly evropské mocnosti. V Pobaltí soupeřilo dánsko-norské království se Švédskem a Moskevskou Rusí, tlačila se sem Anglie a Nizozemí, živý zájem zde projevovala politika francouzská. Ale vnitřní rozpory mezi těmito mocnostmi ustupovaly do pozadí, když šlo o postoj vůči vasovskému Švédsku a když se zde chtěly zachytit Španělsko nebo rakouští Habsburkové. Ve střední Evropě měla politicky převahu katolicko-feudální koalice španělských a rakouských Habsburků, spojená s „Hispanií severu“, Polskem.

Nezapomeňme, že Morava a olomoucké Collegium Nordicum mělo být nástupním prostorem pro katolickou protireformaci, namířenou proti Švédsku, ale také proti dánsko-norskému království.⁹ Je pravda, Tycho Brahe nebyl emigrantem takového rázu, jaký v Polsku představovali švédští feudálové zvučných jmen.¹⁰ V Dánsku také, pokud víme, nedošlo k procesům s odchovanci jesuitských kolejí v Braniewu

a Olomouci, jakými byli roku 1616 souzený Messenius, o rok později Henrik Hammerus, roku 1624 Göran Bähr, Zaharias Anthehus a Erik Nuiirennius.¹¹ Je však skutečností, že v posledním desetiletí XVI. a prvním desetiletí XVII. století studovali v Olomouci vedle jedenácti Dánů čtyři Norové a rodáci ze Skónska.¹²

To znamená, že předbělohorská Morava nebyla tak cizí severu Evropy, jak se obyčejně má za to. I když ze dvou hlavních otázek evropské politiky, nizozemské a turecké, byla pro ni po smutných zkušenostech z roku 1605 druhá nepochybně palčivější, nebyla roku 1618 Morava zrovna poklidným zákampím. Svědčí o tom mimo jiné pozornost, věnovaná Moravě západoevropskými, především nizozemskými a anglickými publicisty od samého počátku českého protihabsburského povstání. Do popředí zájmu evropské veřejnosti vstoupila pak Morava v době stavovské ofensivy na jaře roku 1619, když se po Thurnově intervenci její stavovská obec připojila k povstání.

Této akci předcházela diplomatická ofensiva českých stavů, které v březnu 1619 odeslaly do Nizozemí své agenty Hermana Frenka a Eliáše Rozína z Javorníka a písemně se obrátily se žádostí o pomoc na švédského i dánského krále.¹³ V obou listech zdůrazňovali stavové, že jim jde o „vnucený boj za obranu politických svobod“. Gustava Adolfa žádali o přímluvu v Haagu a v hansovních měst, Kristiána IV. o přímluvu u spřízněného anglického krále Jakuba a u vévodů brunšvického a holštýnského. Situace byla na první pohled příznivá — oba panovníci se nedávno předtím sešli v Halmstadu, kde rokovali o švédském návrhu aliance. V Halmstadu ovšem se o Čechách nemluvalo, a Kristián IV. švédsko-dánské alianci nepřál, viděl v ní jenom výhodu pro švédský boj proti Polsku. Jak se zdá, byla spíše ochotna přispět Čechům na pomoc aspoň finančně říšská rada, ale po zprávách o španělském zbrojení na moři její ochota ochladla.¹³ Kristián sám byl sotva nadšený vyhlídkou, že bude českým stavům pomáhat bránit „politické svobody“, které dánským stavům rušil. Opětovná žádost Čechů o pomoc z 13. července a přímluvný list Fridricha Falckého z 26. června neměly jiný účinek, než že Kristián IV. počal nebezpečím v Čechách operovat jakožto argumentem vhodným pro získání podpory stavů dolnosaského kraje. V dopise z 5. srpna 1619 projevil Fridrichovi lítost nad nepokoji v říši a nabídl mu „důvěrnou komunikaci“ zpráv.¹⁴

Když situace s nebezpečím v Čechách na dolnosaské stavy příliš nepůsobila, obrátil Kristián IV. na podzim roku 1619 svoji pozornost k posilování dánských posic při ústí Labe a Vesery. Tam ho asi také zastihl třetí a poslední list českých stavů, kteří mu 19. prosince sdělovali, že sesadili Ferdinanda II. a zvolili králem Fridricha Falckého. Zároveň žádali o pomoci, o munici a peníze.¹⁵ Na počátku roku 1620 poslal pryč Kristián IV. do Prahy k Fridrichovi zvláštního vyslance, který měl na místě zjistit, zda Čechům jde o vojenský odpor (vzpouru) proti císaři nebo o zákonitou obranu. O pomoc zároveň žádali v Kodani Kristiána Fridrichovi vyslanci Jiří, vévoda lüneburský a Andreas Pawel (Paulsön). Finanční pomoc Kristián odmítl poskytnout, naproti tomu k jisté pomoci diplomatické byl ochotnější. Jeho zákroky v Anglii u Jana Jiřího Saského a v Bruselu u arcivévody Alberta však byly málo prospěšné.¹⁶ Kristián šel tak daleko, že předložil říšské radě proposici, v níž se jí dotazoval, zda má poskytnout pomoc, o níž je žádán Čechy a unií. Zároveň ovšem navrhoval konkrétní opatření proti Hamburku a gener. stavům na dolním Labi. Protože nebylo zvykem Kristiána IV., aby se dobrovolně vzdával rozhodování, je skoro jisté, že proposici předložil jenom proto, aby byla odmítnuta a on sám aby se mohl na koho vymlouvat. A říšská rada opravdu na své schůzi z 1.—11. března 1620 odmítla poskytnout pomoc Čechům, protože v jejich případě nejde o náboženskou válku, jak o tom

svědčí i zdrženlivý postoj unie. Jenom kdyby šlo o opravdovou válku za obranu náboženství, mohlo by se o pomoci uvažovat.¹⁷

A tak na jaře 1620 útočili na Kristiánovu neutralitu císařští vyslanci i anglický posel Sir Robert Anstruther. Jeho zásadní postoj k české „rebelii“ se nezměnil. Fridrichovi Falckému doporučoval „vyrovnání po dobrém“ s císařem, saskému kurfiřtovi připomínal jeho povinnosti k souvěrcům a Jakobovi Anglickému aspoň částečně vyhověl tím, že Anstrutherovi dal pro Fridricha Falckého vyplatit 200 000 říšských tolarů.¹⁸ Tato částka, vyplacená komisařům Fridricha Falckého 20. srpna 1620 v Bredstedtu, byla jedinou pomocí, jíž se Čechům z Kodaně dostalo. Na větší pomoc, jak dobře psal z Kodaně nizozemský kupec Govert Brasser generálním stavům nebylo pomýšlení, pokud se z české záležitosti nestane „gemeene religionssaeke“, obecný konflikt náboženské povahy.¹⁹ Poněvadž jí nebyla, odmítla říšská rada 25. srpna opětovně poskytnout Čechům pomoc. Ani na oněch 200 000 tolarů nebyla rada příliš ochotna přispět, ačkoliv šlo vlastně o splátku dánského dluhu Anglii.

Přesto se v Haagu a Londýně na podzim roku 1620 leccos očekávalo od dánského zprostředkování, když ne pro Čechy, tedy aspoň pro Fridricha Falckého. Zprávy o porážce Čechů zároveň se španělským postupem v Porýnské Falci, přímo ohrožujícím bok Spojeného Nizozemí, vedly v zimě 1620—1621 k poslednímu pokusu nizozemské diplomacie o získání Kristiána IV. pro koalici proti Habsburkům. Do Dánska a Švédska byli vysláni Fridrichovi radové Plessen a Camerarius, do Dánska chtěl i sám Fridrich Falcký. V Dánsku působil v tomto smyslu posel gen. stavů Caspar van Vossbergen, v Haagu dánský vyslanec Jacob Uhlfeldt. Ale jednání v únoru a březnu 1621 na konventu v Segebergu, jehož výsledkem mělo být vytvoření protihabsburské koalice, skončilo neúspěchem a také návrh spojenecké smlouvy dánsko-nizozemské zůstal nepodepsán.²⁰

V dubnu kapitulovala v Německu unie před španělskými oddíly Spinolovými a 12. května 1621 domlouval Kristián IV. Fridrichovi Falckému, že toho času se „armata manu“, ozbrojenou mocí, nedá nic dělat.²¹ A touto resignovanou notou končí neúspěšná zprostředkovací, neutralitní politika Kristiána IV. Dánského vůči Čechám.

II

Až do roku 1624 trvaly potom marné pokusy falcké a nizozemské diplomacie o získání Kristiána IV. pro koalici proti Habsburkům. Roku 1621, když šlo o podporu akce Jana Jiřího Krnovského a Bethlena Gábora, pokoušel se o to Kryštof z Donína. Roku 1622 byl v Kodani L. Camerarius, o rok později bývalý nejvyšší kancléř český V. V. z Roupova. Ale Kristiána nevyburcovalo ani ohrožení dolnosaského kraje španělskými vojsky, natož dost neurčitě, a jak se ukázalo, špatně připravené a provedené plány akcí v roce 1623.²² Teprve v druhé polovině roku 1623 vytvářela se nadějnější situace. Činnost obnovili v Německu staří stoupenci Fridricha Falckého, Jan Arnošt Sasko-Výmarský a falckrabě Jan Kazimír, nové naděje byly vedle Nizozemí, vedoucího po pádu Falce osamoceně boj proti španělské moci, kladeny po zmaru španělského sňatku prince Waleského Karla především v anglickou pomoc. V zimě 1623—1624 nabývalo konkrétních forem jednání staronového vyslance, Sira Roberta Anstruthera v Dánsku. Ve smyslu cílů anglické politiky získával Anstruther poukazem na rostoucí ohrožení severozápadního Německa ligou a Španěly i na vzestup Švédska souhlas Kristiánův s restitucí Falce, nikoliv však souhlas pro restituci Čech. Anglo-dánské cíle byly tedy značně skromnější než naděje emigrantů, soustředěných v Haagu kolem miniaturního dvora Fridricha Falckého,

v menší míře také v durynském Výmaru na dvoře Jana Arnošta Sasko-Výmarského. Relace sasko-výmarského agenta Abrahama Richtera ukazují, jak Jan Arnošt, jenž již v roce 1620 bojoval na českém bojišti proti císaři, sledoval pozorně vývoj situace.²³

Od února 1625 vyjednával Jan Arnošt o vstup do dánských služeb, a koncem téhož měsíce již jako dánský plukovník verboval v Hamburku jízdu, mezi jejímiž čtrnácti rytmisty byli i dva Češi, Slavata a Sekerka.²⁴ Jako velitel dánské jízdy a generál-kvartýrmistr stál Jan Arnošt v létě 1625 v dolnosaském kraji proti Tillymu a později i Valdštejnovi. Na podzim se účastnil obsazení Hannoveru, tedy vojenské akce, která časově předešla formální ustavení protihabsburské koalice, složené z Anglie, Spojeného Nizozemí, Kristiána IV. Dánského a Fridricha Falckého, a spojené v haagské dohodě z 9. prosince 1625. Haagská koalice byla prvním pokusem o vytvoření široké protihabsburské koalice, která byla nepřímou podporována Francií a byla ovšem na hony vzdálena představě protestantského „Corpus Evangelicorum“, na jaký snad mysleli pro případ obecného konfliktu v roce 1620 členové dánské říšské rady.²⁵ V Haagu šlo nezahaleně o mocenské motivy, a ty do koalice vedly nepochybně i Kristiána IV., pomýšlejícího na ovládnutí povodí Labe a Vesery. Neúspěch koalice vedl dosud k přehlédnutí skutečnosti, že toto protihabsburské seskupení z roku 1625 bylo (s výjimkou Fridricha Falckého, který nezastupoval mimo emigranty nikoho) logickým spojením nejpokročilejších státních celků západní a severozápadní Evropy. Chybělo v ní ovšem Švédsko, jehož požadavky se zdály Angličanům příliš vysoké. Vlastně to bylo soupeřství s Gustavem Adolfem, jež více než rozumové úvahy vedly Kristiána IV. do lůna koalice, jejíž ráz jinak sotva odpovídal jeho osobnímu vkusu.

Kristián odeslal také zvláštního vyslance k sedmihradskému knížeti Gabrielu Bethlenovi, jehož akce měly být koordinovány s vojenským postupem spojenců. Bethlen odpověděl, že takový boj si vyžaduje důkladnou přípravu, a že chce od spojenců určitější záruky, než se připraví na kampaň roku 1626. Považoval za nezbytné, aby bylo dohodnuto, jak bude vypadat vojenská spolupráce spojenců s jeho oddíly.²⁶ Opatrnost Bethlenova byla ve světle jeho zkušeností oprávněná. Koordinace akcí na bojištích západní a střední Evropy nebyla prakticky za celou dobu trvání třicetileté války ani jednou úspěšně realizována. To nebylo pro vyhlídky na rok 1626 valně příznivé, nemluvě ani o tom, že zájmy Kristiánových spojenců byly stejně heterogenní a jak se brzy ukázalo, vedly v případě Anglie až k sabotáži dojednaných akcí na pevnině.

Velitelem koaliční armády byl jmenován Mansfeld, který tedy podléhal především nizozemským gen. stavům a Fridrichovi Falckému. Jan Arnošt Sasko-Výmarský byl jedním z generálů dánského vojska, je však příznačné, že v březnu 1626 vyslal svého důvěrníka M. Streyffa do Londýna a Amsterdamu pro informace a k jednání.²⁷ V zimě 1626–1627 byly Mansfeldovy oddíly spojeny s dánskými oddíly pod gen. Fuchsem (Foxem) a Janem Arnoštem Sasko-Výmarským. Spojené oddíly měly proti toku Labe ohrozit ligistické oddíly pod Tillym a císařské pod Valdštejnem. Měly spolupracovat se samostatnou skupinou pod vévodou Kristiánem Halberstadtským. V polovině února 1626 spojenecká armáda pronikla Altmarkou, ale 25. dubna byla poražena u Desavy.²⁸ Když 16. června zemřel Kristián Halberstadtský zdálo se, že z válečných akcí nebude nic. Neúnavná činnost sedmihradského vyslance Quadta, poukazujícího na příznivou situaci ve střední Evropě, kde v květnu vypuklo velké selské povstání v Horních Rakousích, které muselo odčerpat značné ligistické i císařské síly, měla však úspěch. Za této situace bylo rozhodnuto o diversním útoku do Slezska, jehož provedení bylo svěřeno Mansfeldovi a vévodovi Sasko-Výmarskému.

Dánské oddíly pod Janem Arnoštem vyrazily 24. června z prostoru kolem Stendalu. U Havelbergu přešly Labe, ze severu obešly Berlín (braniborský kurfiřt, stejně jako kurfiřt saský se ke koalici nepřidali), a v polovině července spolu s Mansfeldem dosáhl Jan Arnošt u Frankfurtu Odry. Od Frankfurtu táhly dánské (sasko-výmarské) a Mansfeldovy oddíly odděleně; obešly Vratislav, načež Jan Arnošt dorazil přes Opolí a Kozlí 12. srpna k Bohumínu. Mansfeldovy oddíly dorazily ve stejné době přes Bytom a Pštínu k Těšínu.²⁹

Dánská a mansfeldská vojska se tak dostala na hranice Moravy a Uher a bylo nutno, aby oba její velitelé se dohodli na dalším postupu. Jejich jednání, vedené v týdnu od 23.—30. srpna, je zachyceno ve třech písemnostech. 23. srpna „cestou“ se radil Jan Arnošt s Mansfeldem a došel k závěru, že (1) obojí vojsko se sice má spojit a „přes Olomouc a Hradiště“ čekat někde na uherském pomezí Bethlena, že však (2) zároveň čtyři praporece „Modrého“ pěšího dánského pluku mají držet Opavu, zbývající čtyři Krnov, zatím co „Zelený“ pluk má držet Hradec, Vikštejn, Fulnek aj., při čemž (3) má být opevněna Opava i jiná města, aby mohla bránit a čekat v dobrých posicích pomoc.³⁰

Od Lipníka, kde byl 30. srpna, navrhl Sasko-Výmarský Mansfeldovi, že si nebudou přebírat vojáky, že si vyúčtují kontribuce a že společně potáhnou vstříc Bethlenovi. Kdyby Bethlen odmítl plán na diversi do Moravy, Slezska, Čech nebo Německa, podnikne ji armáda pod velením Mansfeldovým. Kdyby však Mansfeld sám chtěl odejít do Benátek, převezme jeho vojsko a děla Sasko-Výmarský pro Kristiána IV.³¹ Tyto artikuly odvezl plukovník Baudissin a pán ze Žerotína Mansfeldovi na Lukov, a po diskusi, zda by byl vhodný útok na Vídeň nebo blokáda slezské Vratislavi bylo dohodnuto, že kompromisní řešení Sasko-Výmarského bude uskutečněno.³² Hlavní síly měly odejít k Bethlenovi, ale zároveň měly zbylé dánské oddíly upevňovat své postavení ve Slezsku.

Na začátku září táhly tudíž mansfeldské a dánské oddíly podél levého břehu Moravy kolem Kroměříže a Hulína přes Uherský Brod na Trenčín. K Bethlenovi, který teprve koncem srpna vyrazil ze Sedmíhradska přes Debrecín na území dnešního Slovenska, byl vyslán komisař Samuel Jeschenius a po něm plukovník Pehlis. S Bethlenem ostatně jednal stejně Mansfeld jako Sasko-Výmarský, protože dohody mezi nimi nebylo. Svěřili se o děla, ponechaná v Těšíně s mansfeldskou posádkou, i o použití nově naverbovaných oddílů. Těch bylo zapotřebí tím spíše, že po zprávách o drtivé porážce dánské hlavní armády, ponechané v Německu, k níž došlo 27. srpna u Lutteru a. B. bylo zjevné, že odtud nelze čekat pomoc.

Situace dánsko-mansfeldského vojska, sledovaného nyní těsně armádou Valdštejnovou, byla stále povážlivější. 22. září byl Bethlen teprve u Filakova a turecké pomocné oddíly byly u Novigrádu, Valdštejn stál u Nitry, Mansfeld a Sasko-Výmarský stáli u Nem. Pravna, kam se stáhli z původních posic v povodí horní Nitry a Hronu. Znepokojení generálové obrátili se na Bethlena se žádostí o radu, jak má vypadat další postup. Bethlen jim radil, aby stáhli přes Jablunkovský průsmyk všechny své oddíly ze Slezska. To ovšem ani Mansfeld, ani Sasko-Výmarský nechtěli, naopak žádali Bethlena o pomoc pro Slezsko, jehož ochranu řídili Žerotín a Mitzlaff. Sasko-Výmarský naopak navrhoval, že s oddíly ze Slezska podnikne vpád do Čech a odtud do Horní Falce.³³

To se ovšem Bethlenovi vůbec nehodilo. Trval proto na brzkém spojení všech spojeneckých sil v údolí Hronu, k němuž se blížil přes Sečany a Balaž. Ďarmoty. Proti Valdštejnovi, nastupujícímu přes Nové Zámky, žádal pomoc dánských oddílů, jimž radil cestu přes Sv. Kříž a Lučenec.³⁴ To bylo 29. září a již příštího dne, 30. září,

stanuly Valdštejnovi oddíly tváří v tvář Bethlenovi u Dregely Palanky na řece Ipeľu. Bethlen, jemuž nedošly dánsko-mansfeldské posily, nakonec v noci na 1. října bez boje ustoupil zpět k Sečanům, odkud urgoval příchod Mansfeldův k Lučenci.³⁶ Protože však ani Valdštejn si nebyl příliš jist, stáhl se i on zpět k Novým Zámkům.

Obojí úhybný pohyb znamenal konec válečných operací, ale to ovšem ani Valdštejn, ani Bethlen 1. října ještě nevěděli. Bethlen proto urgoval znova a znova spojení s Mansfeldovými a sasko-výmarskými oddíly. Teprve po 15. říjnu došlo k spojení těchto oddílů v oblasti Šahy-Tekov. V hlavním ležení u Tekova došlo 29. října a v následujících dnech k trapnému jednání mezi Mansfeldem a vévodou Sasko-Výmarským, jenž se snažil Mansfelda přesvědčit o škodlivosti rozhodnutí odejet jen s malým jízdním oddílem do Benátek.³⁶ Celá diskuse, jíž se účastnili také plukovníci Peblis a Berbisdorf, jenom odhalila odlišné názory obou generálů. Mansfeld nechtěl ani slyšet o dřívější úmluvě a o stažení oddílů do Slezska nechtěl nic vědět. Brzy poté, někdy kolem 10. listopadu 1626, vydal se Mansfeld stejně do Benátek, a zemřel cestou v noci z 29. na 30. listopad blízko bosenského Sarajeva.

Velitelem zbývajících mansfeldských a sasko-výmarských oddílů se stal Jan Arnošt, jehož hlavní starostí bylo v dohodě s Bethlenem vojákům, kteří mřeli, ostatně stejně jako valdštejnští u Nových Zámků, Trnavy a Hlohovce, zimní kvartýry a zásobování. Nebylo to jednání nijak příjemné, protože Sasko-Výmarský už věděl, že od 9. listopadu Bethlen vyjednává s uherským palatinem o příměří.³⁷ 21. listopadu přidělil Bethlen svému nepohodlnému spojenci zimní ubytování v Turci. Přes B. Štiavnici, Kříž nad Hronom, Handlovou a Prievidzu měly se oddíly přesunout do Turce, kde byly chráněny tureckými oddíly, stojícími u Bojnice a Topolčan, před přepadem císařských. Jan Arnošt měl se svou pěchotou ležet v Martině, jeho osm kornet jízdy v okolních vesnicích. Mansfeldská pěchota měla ležet ve Znievě, 1600 jezdců pod komisařem Straussbergem a 2000 pěších na panství znievského kláštera.³⁸

Počátkem prosince 1626 čekalo Jana Arnošta ještě jedno vyjednávání — tentokrát už jenom o to, aby Bethlen nezapomněl při svém jednání o příměří a mír s císařem docela na své spojence. Bethlen ostatně, zavalovaný stížnostmi na neukázněnost zbývajících sasko-výmarských oddílů, měl živý zájem na tom, aby po odchodu Mansfeldově se zbavil posledních zbytků vojska bývalých spojenců. Jan Arnošt s ním vyjednával nejdříve prostřednictvím posílů, které za Bethlenem vyslal do B. Štiavnice. V instrukcích z 3. prosince protestoval Sasko-Výmarský nejdříve zásadně proti tomu, že nevěrný spojenec vyjednává s nepřítelem. V každém případě měl Bethlen zajistit sasko-výmarským oddílům právo na odchod z Uher. I kdyby na to císař nepřistoupil, měl Bethlen poskytnout sasko-výmarským náležitý konvoj až k Olomouci. Bethlen měl zaplatit za děla, munici a obuv, které obdržel od Mansfelda a vyúčtovat peněžní subsidie.³⁹

V dalším jednání, které se, jak se zdá, dělo ústně, žádal Sasko-Výmarský, aby Bethlen zaručil odchod jeho vojska po linii Trenčín—Kroměříž—Krnov—Odra. Pro podporu chystaného útoku dánského vojska na Moravu a do Čech měl vrátit Bethlen část Mansfeldem mu poskytnutých děl. Útok do Čech měl být proveden, budou-li vyhlídky na to, že se Češi přidají a povstanou.⁴⁰ V nezávazných bodech, podložených Janem Arnoštem Bethlenovi, byly nastíněny další plány vévodovy. Především chtěl se pokusit o roznícení povstání na celé Moravě. S pomocí opavských oddílů a Valachů bylo podle jeho soudu možné získat stavy. Jan Arnošt chtěl se vrátit do Slezska přes Jablunkovský průsmyk a Těšín, a Bethlen měl tento plán podepřít tím, že pošle do (Val.) Meziríčí čtyři až pět tisíc jezdců a něco mušketýrů na koních. Jízdní doprovod

měl Bethlen poskytnout, i kdyby se ukázalo, že povstání není reálné.⁴¹ V každém případě chtěl Jan Arnošt držet Opavu a její předpolí. Protože se počítalo s tím, že na jaře Bethlen se znova zvedne proti císaři, měly být v nejhorším případě opavské oddíly staženy do Uher. Kdyby Mansfeld neprivedl posily z Benátek, měly být dánské oddíly převzaty Bethlenem nebo zachráněny pro krále švédského, až vtáhne do Slezska.⁴²

Poslední dobrozdání Jana Arnošta, jak je sestavil pravděpodobně ještě na cestě do Turce v Pukanci, je nesenou stejnou snahou zachránit pro Kristiána IV. co se dalo. Ani teď nebyla situace beznadějná — vždyť podle Sasko-Výmarského bylo snadné pomoci povstalým sedlákům a podepřít jejich akce v Čechách i jinde.⁴³ Pukanecké dobrozdání nebylo dokončeno, 14. prosince 1626 zemřel dvaatřicetiletý generál rozplývající se armády v Martině. Jeho oddíly, kancelář a zbytky vojska převzal dánský komisař Joachym Mitzlaff, jenž se postaral také o převezení tělesných ostatků vedovových do Opavy.⁴⁴

Mitzlaffovi se mezitím s pomocí Ladislava Vlena ze Žerotína a moravské i slezské šlechty podařilo během podzimu 1626 velmi podstatně upevnit dánské posice. Vedle L. V. ze Žerotína uplatňoval se v jeho okolí někdejší velitel české stavovské jízdy Jan z Bubna, Jan Adam z Víckova, meziřičtí Žerotínové, Václav Bítovský aj. Během zimních měsíců neskládal ruce v klín a snažil se doplnit své oddíly verbováním na východomoravském a slezském venkově, „Soupis všech důstojníků“, dovedený až do června roku 1627 ukazuje, že v 19 kornetách a 30 praporcích dánského vojska tvořili Češi, Moravané a Slezané asi třetinu velitelského sboru. V jízdním pluku Baudissinové byli to rytmistři Hans Bílavský, Adam Kinský, Jiří Gerštorf, pan Pflug, v pluku Holkové Hans Eberhard Gerštorf, v pluku podplukovníka Kaltenhofna rytmistři Rudický a Oderský z Lideřova, v pluku Ubachově rytmistra Burián Jiří Sekerka ze Sedčic, naverbovaný v Hamburku, jeden z nových jízdních pluků vedl podplukovník Ondřej Kochtický z Kochtic, kdysi vyslanec slezských stavů do Polska a rádce Fridricha Falckého, a rytmistrem v něm byl jeho syn Ondřej. V Zeleném pěším pluku podpluk. Schlammersdorfa sloužil jako kapitán Hons Záborský, v Rantzowově Zeleném pluku kapitáni Jiří Jan Soběhrd a Jan Jiří ze Švamberka, ve Žlutém pluku podpluk. Rieseho major Jaroslav Volf Štampach ze Štampachu a kapitáni Jiří Rustorff a Hans Gerštorf, v pluku Khonově kapitáni Jan Jakub Thurn a Hans Štáblovský.

V Uhrách ztratily sasko-výmarské oddíly pět důstojníků, čtyři po uherském tažení resignovali a jeden asi desertoval. V nejlepším případě měl na počátku roku 1627 Mitzlaff pod svým velením asi 12 000 mužů. Na boj s Valdštejnovou armádou nebylo za tohoto stavu pomýšlení, to muselo být Mitzlaffovi jasné. Je pravděpodobné, že aspoň částečně uskutečňoval plány zemřelého generála, a že s jeho souhlasem byli vojáci verbováni ve Slezsku a na Moravě, a pravděpodobně i v Čechách. Tím si vysvětlíme, že na jaře a v létě roku 1627 se ve středních a severovýchodních Čechách projevila vlna selských povstání, spojovaných s činností dánských nebo „opavských“ emisarů. O opevnění a udržení Opavy se Mitzlaff staral ještě v polovině června 1627.⁴⁶ Až do července 1627 čekal Mitzlaff, Žerotín a jejich druhové v Opavě na válečné vystoupení G. Bethlena. Nakonec se Valdštejnovi podařilo zablokovat ústupové cesty podél Odry. Pěchota a dělostřelectvo se po malomyslném pokusu vypravit se do Uher vzdali, část jízdy s Mitzlaffem a Kochtickým unikla k Balvu. S řadou bývalých sasko-výmarských rytmistřů a kapitánů se o několik let později setkáváme ve švédských službách.

III

Dánskou okupaci opavského, krnovského a těšínského Slezska a Zámoraví považovali dosud historikové za epizodu bez valné důležitosti. Josefa Zukala zajímala jenom jako důvod liechtensteinských konfiskací, Františka Hrubého jako jeviště dočasného působení Ladislava Velena ze Žerotína, Františka Roubíka jako podnět k tažení Valdštejnových vojsk.⁴⁷ A ani němečtí a dánští historikové nevěnovali slezské epizodě v rámci svého zkoumání „dánského“ období třicetileté války takovou pozornost, jaké si podle našeho názoru zaslouží.⁴⁸

Nejde jenom o to, že pro dějiny protihabsburského odboje i lidových povstání má, jak ukázalo studium moravských kronik i domácích pramenů, tři čtvrti roku trvající „regiment“ Dánů a emigrantů v Opavě velký význam. V. Fialová a B. Indra i Fr. Dostál ukázali, že boj proti Habsburkům nebyl v letech 1626—1627 zdaleka jenom záležitostí emigrantů a stavovských odbojníků.⁴⁹

Viděli jsme, že v době českého stavovského odboje byly Kristiánovi IV. vzdáleny jakékoliv sympatie vůči Čechům. Nemáme důvodu se domnívat, že do roku 1626 se jeho postoj nějak změnil. V jednání s anglickou diplomacií i později při uzavírání spojenecké dohody v Haagu se o Čechách nemluvalo. Přesto však Kristián se dostal do čela ozbrojené moci protihabsburské koalice a jeho oddíly pronikly do nitra střední Evropy, staly se spojenci sedmihradského knížete — ale také Turků, a jeho generálové vzbudili pohoršení i takového kondotiera, jakým byl Mansfeld, protože počítali se spoluprací nejenom rebelujících šlechticů, ale i měšťanů, poddaných a Valachů. Tak jako boj proti habsburské hegemonii zákonitě vyplynul z konkrétních předpokladů, dostal se i dánský král zákonitě do situace, která se mu osobně jistě nezamlouvala.

Postoj dánské politiky k českému boji za nezávislost, proti Habsburkům nám umožňuje, abychom přezkoušeli platnost tradičních tézí buržoasního dějepisceství. Ani v letech 1618—1620 ani v letech 1626—1627 nebyl tento postoj dán náboženskými motivy. Naopak, česká válka byla, ostatně za souhlasu samých Čechů, považována za boj politický, nikoliv náboženský. Znamenalo to ovšem, že pro luteránské monarchisty, kteří vládli v Sasku, Dánsku a v Anglii byli Češi „rebely“ proti prozřetelnosti dané autoritě. V obojím časovém rozmezí se v podstatě nezměnila kausalita konfliktu. To znamená, že dánská válka stejně jako válka česká byly konflikty, které měly předpoklady, aby byly konflikty celoevropskými — ale oba nakonec skončily jako konflikty lokalisované. Bylo by se něco na věci změnilo, kdyby podle požadavků dánské říšské rady, anglického krále Jakuba aj. byli čeští stavové zdůrazňovali jenom náboženské motivy svého odboje? Příklad dánské války ukazuje, že by jim to nebylo nic pomohlo, že „sekularisace“ politického myšlení v XVII. století byla už tak daleko, že „náboženské“ války každý už považoval za to, čím ve skutečnosti vždycky byly, totiž za boj o moc. Jestli byl někdo poražen na bojištích od Desavy k Dregely Palance, pak to byla představa o účinnosti „Corpus Evangelicorum“.

V letech 1626—1627 se na moravsko-slezskou a slovenskou půdu dočasně přeneslo těžiště konfliktu, jenž na chvíli spojil oba základní politické problémy soudobé Evropy, tj. otázku tureckou i osud Spojeného Nizozemí. Až na turecké území u Novi-grádu a Vácova došly v rámci mansfeldských oddílů zbytky „holandského“ pěšího pluku někdy pluk. Nijhoffa. Žalostný osud některých jeho členů, popsán anglickým účastníkem tažení, Sydnamem Poyntzem ukázal, že obojí otázka se zatím organicky spojit nedala.⁵⁰

Je velmi pochybné, zda Gabriel Bethlen, kníže sedmihradský a kdysi volený král uherský byl osobou, která by se byla mohla s úspěchem pokusit o státnické překlenutí rozporů, které tureckou expansi dělily dosud od povědomí protihabsburské koalice, které spolupráci s Turky přijímalo jako nutné zlo. Dosud neznámá korespondence Gabriela Bethlena s Mansfeldem a Janem Arnoštem Sasko-Výmarským rozhodně nepodpírá vysoké hodnocení, jehož se Bethlenovy dostalo od soudobých maďarských historiků P. Pach-Zsigmonda a T. Wittmana.⁵¹ Zdá se, že bude nutné toto hodnocení kriticky přezkoumat, protože máme dnes k studiu Bethlenovy politiky podstatně více materiálu, než měl kdysi Gindely a Szekfü.⁵²

A konečně: jakou úlohu měly v evropských koncepcích vykonavatelů politiky, navržené v Haagu, české země a lidé, kteří v nich žili, a to nejenom šlechta, ale také měšťané a poddaní rolníci? Viděli jsme, že podnět k celé akci dal sedmihradský posel Quadt, kterému se v zájmu G. Bethlena podařilo asi v rámci starších jednání prosadit tažení Mansfeldových a Sasko-Výmarských oddílů do střední Evropy. V červnu 1626 šlo tedy o přenesení vojenských operací na habsburské území a ve spojení s Bethlenovými silami „diversi“ na Vídeň.

V srpnu 1626 na útok na Vídeň vážněji myslel pravděpodobně Mansfeld, naproti tomu jeho partner, Jan Arnošt, se spíše klonil k tomu, že spojené oddíly (Bethlen nebyl ještě na blízku) se společně obrátí na Moravu, do Čech a do Německa, aby operovaly společně s ostatními silami koalice. Tato koncepce se stala zcela nerealistickou po porážce hlavní dánské armády u Lutтеру na konci téhož měsíce.

V září, když se spojená dánsko-mansfeldská vojska, oddíly turecké a vojsko Bethlenovo konečně spojovaly na území dnešního jižního Slovenska, přimlouval se Bethlen za vyklizení posic ve Slezsku a společnou akci v Uhrách proti Valdštejnovi. Protože císařští byli v těsné blízkosti, nebyly Bethlenovy názory víc, než výrazem jeho bezprostředních obav. Zdá se však, že Mansfeld se k Bethlenovu soudu stále více blížil, a že oba předvídali, že přes zimu bude boj jako obvykle přerušen, pravděpodobně na základě příměří, že Bethlen formálně převezme dánsko-mansfeldské oddíly, zejména pěchotu a dělostřelectvo, jež mu vždycky chybělo, a že na jaře 1627, snad s benátskou pomocí, obnoví boj. To je asi důvod, proč se o otázku stažení oddílů ze Slezska v říjnu tak ostře střetli oba generálové. Sasko-Výmarský podle svých instrukcí trval na tom, že oddíly zůstanou k dispozici jeho panovníkovi, Kristiánovi IV.

V duchu těchto úvah odejel Mansfeld na cestu do Benátek, a Bethlen jednal o příměří. Říjnové a listopadové počasí, které mezitím nastalo, počalo ovšem vážně křížit všechny dosavadní plány, a v obou armádách začali lidé umírat, uvolňovala se (ostatně nevalná) disciplína, proti vojákům se začali zvedat trápení sedláci.⁵³ Jan Arnošt Sasko-Výmarský zůstal i za této situace věrný svému plánu, z opavské základny připravovat na jaro 1627 novou ofensivu ve spojení s Bethlenem a Benáťany. V podstatě to byl návrat ke staré koncepci ze srpna, jenom že společný útok do Čech měl být připraven povstáním na Moravě, využitím nespokojenosti stavů i — poddanského lidu. Se selskými povstáními počítal tedy Jan Arnošt na sklonku roku 1626 docela vážně — možná na základě zkušeností s pomocí, již se jeho silám dostalo od moravských Valachů.

Nic nebylo vzdálenější myšlení vládce durynského vévodstvíčka a generálovi vojsk panovníka, jenž se hrozil „rebelií“, než spolupráce s rebelantskými poddanými habsburského císaře, k tomu ještě s pastevcí, rolníky a řemeslníky moravských a českých krajů. Feudálně-katolický útlak změnil zjevně postoj lidových mas vůči boji proti Habsburkům, a to je důvod, proč kolem Dánů se nejenom seskupovali emigranti ze stavovské společnosti, ale proč se setkávali se sympatiemi, jichž, jak

jsme viděli v případě Frýdeckých, ne vždy dovedli využít. Ale Dánům přes všechno pomáhali obyvatelé Hranic i Vsetína, a zbraně byli ochotni uchopit po jejich boku i poddaní v českých krajích. Plány Jana Arnošta, jež převzal komisař Mitzlaff, jenž feudálními předsudky zrovna netrpěl, umožňují nám lépe pochopit zprávy o konspirativní činnosti Jana z Bubna, o účasti příslušníků stavovské opovice v poddanském povstání na Kouřimskou a Čáslavsku v létě roku 1627. Je příznačné, že vedle drobných šlechticů, postížených pobělohorskými konfiskacemi se v úředních pramenech jmenují emisáři z Opavy, a že povstání, spojované tradičně s Matoušem Ulickým, vedli z Opavy vyslaní verbířští důstojníci Matouš Jiří z Těchenic a Michal Fridrich Christpeins.⁶⁴

V době, kdy se na moravsko-slovenském území vybíjely protiklady celoevropského rázu, byl lidový odpor proti habsburskému programu feudálně-katolické reakce tak významným činitelem, že ho nemohli nedbat ani vojáci, kteří přišli v cizích službách a s úkoly, které měly s osudy českých lidí málo společného.

Poznámky

¹ Zápisní kniha ševcovského cechu ve Frýdku, archiv města Ostravy, sign. C 89, fol. 141 v, 142.

² B. F. Porchnev, Les rapports politiques de l'Europe occidentale et de l'Europe orientale à l'Époque de la guerre de Trente ans. Referát pro XI. kongres historických věd ve Štockholmu, 1960.

³ J. Macůrek, České povstání r. 1618—1620 a Polsko, Brno 1937; Týž, České povstanie v rokoch 1618—1620 a severozápadné Slovensko, Historické štúdie II/1956.

⁴ Tuto tézi zastává např. ještě Hans SturMBERGER, Aufstand in Böhmen, der Beginn des Dreissigjährigen Krieges, München/Wien, 1959.

⁵ Riksarkivet Stockholm, Germ. A III, Förhandlingar, k 5. IV. 1620; srv. v Macůrkově citované studii o Polsku na str. 293, Čas. Matice moravské 61/3—4, Srv. též čl. Mir. Hrocha a J. Polišenského, Švédská politika a české stavovské povstání 1618—1620, Historický sborník VII/1959, str. 157 ad.

⁶ Vsemirnaja istorija, tom IV, Vvedenije, str. 12—13. Moskva, 1958.

⁷ Z rozsáhlé literatury o Dánsku v době přechodu od feudalismu ke kapitalismu zejména: Erik Arup, Danmarks Historie, Vol. II, København, 1932; Axel Nielsen, Dänische Wirtschaftsgeschichte, Jena, 1933; Schultz Danmarkshistorien, Vol. III, (autor C. O. Bøggild Andersen, str. 3—172), København, 1942. Novější literaturu obsahuje H. Bruun, Dansk historisk bibliografi 1943—1947, København, 1956. Z monografií je nejzávažnější: A. E. Christensen, Dutch Trade to the Baltic about 1600, København, 1941.

⁸ Th. Christiansen, Die Stellung König Christians IV. von Dänemark zu den Kriegereignissen im Deutschen Reich und zu den Plänen einer evangelischen Allianz 1618—1625. Dis. Kiel, 1937.

⁹ B. Navrátil, Jesuité olomoučtí za protireformace I., Brno 1916, str. 179 ad. — Matricula Academiae Olomucensis, vyd. Fr. Cinek, Ročenka CM fakulty bohoslovecké v Olomouci, 1929, str. 42 ad.

¹⁰ Naposledy o emigraci psal M. Roberts, Gustavus Adolphus, A History of Sweden 1611—1632, Vol. I, London, 1953, str. 93 ad.

¹¹ Podle Cinkovy edice, str. 49—105 a údajů Navrátilových. Přepis u Cinka jsou chybné.

¹² Čestí stavové Kristiánovi IV., 13. III. 1619, Praha, něm. opis, Rigsarkivet København, Tyske Kancellis Udenlandske Afdeling (dále: RAK, TKUA), Pfalz A II, 14. — Týž Gustavovi Adolfovi, totéž datum a místo, něm. opis, Riksarkivet Stockholm, Germ. Ständerna. V protokolu vyšlé korespondence kanceláře českých stavů z let 1618—1619 (vyd. J. Prokeš, Sborník archivu min. vnitra, sv. VII, Praha 1934) nejsou tyto listy zaznamenány.

¹³ Christiansen, op. cit. 32—33.

¹⁴ Čestí direktori Kristiánovi IV., 13. VII. 1619, Praha, RAK, TKUA, Pfalz A II, 14. — Kristián IV. Fridrichovi Falckému, 5. VIII. 1619, srv. Christiansen, 31.

¹⁵ Čestí místodržící a stavové Kristiánovi IV., 19. XII. 1619, Praha, něm. opis, RAK, TKUA, Pfalz A II, 14.

¹⁶ Christiansen, op. cit., 35.

¹⁷ D. Schäfer, Geschichte von Dänemark, 5. Band, Gotha, 1893, str. 382. — Srv. též Christiansen, op. cit., 35—36.

¹⁸ O dánské pomoci viz Nethersole Carletonovi, 10. III. 1620, angl., Public Record Office (PRO), State Papers, Dom. III, 33; Christiansen, op. cit., 37; Anstruther Carletonovi, 20. VIII. 1620, Bredstedt, angl. orig., PRO, S. P. Holland 89/96, 99.

¹⁹ Christiansen, op. cit., 36. — Srv. též G. Das, Foppe van Aitzema, Utrecht, 1920, str. 46 ad.

²⁰ J. Goll, Der Convent von Segeberg, Praha, 1875. — Týž, Poměry evropské po bitvě na Bílé hoře, Časopis Čes. Musea XIL, 1875, str. 359—372. Též Jar. Golla Vybrané spisy drobné II, Praha 1929, str. 169 ad.

²¹ Christiansen, op. cit., 55.

²² Usilování Fridricha Falckého a stavovské emigrace sleduje O. Odložilík, Ze zápasů pobělohorské emigrace, sep. z Čas. Matice Moravské, roč. 56 (1932), 57 (1933), Brno, 1933. Cenná je Odložilíkova edice: Z korespondence pobělohorské emigrace z let 1621—1624, Praha, 1933, kterou ovšem bude nutno doplnit.

²³ Srov. J. Polišínský, Die Universität Jena und der Aufstand der böhmischen Stände in den Jahren 1618—1620, Wissensch. Zeitschrift der F. Schiller Univ. Jena, Jg. 7—1957/58, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, H. 4, str. 441—447. Srov. též J. Goll, Die Französische Heirat — Frankreich und England 1624 und 1625, Praha 1876. — Relations Abraham Richters, Kammerschreibers, aus dem Haag, wegen Hzg Johann Ernsts zu Sachsen Weimar norddeutsche Kriegs-Expedition, 14. IV. 1624—19. V. 1625, Thüringisches Landes-hauptarchiv Weimar (LHA Weimar), H 38.

²⁴ Quittungen 14 Denemärkischer Rittmeister, 22. a 23. II. 1625, Hamburg, něm. orig., LHA Weimar, H 45.

²⁵ O „dánské“ válce viz zejména: Julius Otto Opel, Der niedersächsisch-dänische Krieg, III. Band, Magdeburg, 1894. — Axel Larsen, Kejserkrigen. Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. København, 1901. — Valdštejnovu vojen. kancelář poprvé využil Fr. Roubík, Valdštejnovu tažení na Slovensko roku 1626. Sborník arch. min. vnitra, sv. VIII, Praha, 1935, str. 145 ad.

²⁶ Nezn. pisatel J. A. Sasko-Výmarskému, 6. IX. 1625, b. m., něm. orig. část. šifr ván, LHA Weimar, H 18, 174—175. — O G. Bethlenovi viz Fr. Hruby, Ladislav Velen ze Žerot na, Praha, 1930; 167 ad. z novější maďarské literatury aspoň Tibor Wittman, Bethlen Gábor, Budapest, 1952.

²⁷ Instrukce pro M. Streyffa, březen 1626, LHA Weimar, H 42, 9.

²⁸ Opel, p. cit., sv. II., str. 455.

²⁹ Roubík, op. cit., str. 173. — Nejcennějším pramenem pro dánský „regiment“ ve Slezsku je Gründliche und warhafte Relation der Campagne in Schlesien und Ungaren unter beeden Generalen H. Gfen v. Mansfeldt und Hzg. von S. Weimar, 1616 et 1627, 58 l., Rikssarkivet København, za jejíž mikrofilm děkuji mag. Gydé Dahm-Rinnan (Oslo) a mag. W. Thorndahlvi (Charlot-tenlund).

³⁰ O názorech J. A. Sasko-Výmarského informuje z bohatých fondů sasko-výmarské vojenské kanceláře fond H 18 (I. F. Gn. Hzg Johann Ernsts des jüngeren Feldzug in Schlesien und Ungarn, 208—276). Itinerář sasko-výmarského vojska pomáhá rekonstruovat Artillerie Rechnung kapitána J. E. Trosta v Tiefenthal (20. II. 1626—24. XII. 1616), něm. orig., LHA Weimar, H 31, fol. 70 ad. — Citovaná „konsultace z 13/23 VIII. 1626 je v LHA Weimar, H 18, 209—210.

³¹ Grafen v. Mansfelds Articul, so wie I. F. Gn. zu unterschreiben und demselben nach (Lukov) zugesandt worden, (asi 30. VIII., od Lipníka), něm. koncept, tamtéž, H. 18, 272—273.

³² J. A. Sasko-Výmarský Mansfeldovi, bdm., něm. koncept, holograf vévodův, tamtéž, H 18, 274—275.

³³ Latinské orig. dopisy G. Bethlena Sasko-Výmarskému z 25. VIII., 13. IX., 23. IX., a 25. IX. 1626 obsahuje sasko-výmarská kancelář, H 18, 213 ad. — Pluk. PEBLIS J. A. Sasko-Výmarskému, 26. IX. 1626, Nem. Pravno, něm. orig., tamtéž, H 18, 221—224, v příl. lat. kopie.

³⁴ Gabriel Bethlen Mansfeldovi a Sasko-Výmarskému, 28. IX. 1626, Ďarmoty, lat. kopie, tamtéž, H 18, 224—230. — Týž Mansfeldovi, 29. IX. 1626, Ďarmoty, lat. kopie, tamtéž, H 18, 231—233.

³⁵ Roubík, op. cit., str. 213 o srážce u Dregely Palanky. — G. Bethlen Mansfeldovi, 1. X. 1626, Sečany, lat. kopie, tamtéž, H 18, 233.

³⁶ Puncta welche I. Gn. dem Prinzen von Mansfeld durch den Obristen PEBLIS proponiret, 29. X. 1626, Tekov, něm. kopie, tamtéž, H 18, 262—263. — Antwort auf diejenige Puncta, so I. F. Gn. Herzog Johann Ernst zu Sachsen Weimar, mir (Mansfeld) durch den Obristen PEBLIS gesterigen Tags proponiren lassen, 30. X. 1626, Tekov, něm. orig. (?), tamtéž H 18, 264—267. — Des Generals von Mansfeld in zehen Puncten gefasste Antwort... und Replica, po 30. X. 1626, bm.,

něm. výtah, tamtéž, H 18, 268—269. — Ihr Gn. Verantwortungs Puncta gegen den Graf von Mansfeld..., bmd., něm. koncept (holograf), tamtéž, H 18, 270—271.

³⁷ Roubík, op. cit., 227.

³⁸ G. Bethlen Janu Arnoštovi Sasko-Výmarskému, 21. XI. 1626, Tekov, lat. orig., tamtéž, H 18, 242—243. — Instructio pro Fgregio et Nobile Francisco Kun, 21. XI. 1626, lat. orig., tamtéž, H 18, 240—241.

³⁹ Was auf Ihr durch Fürsten in Siebenbürgen Proposition antworten sollen..., 3. XII. 1626, bm., něm. koncept, tamtéž,

⁴⁰ H 18, 246—249 (40). — Ihrer Durchlaut gestriger Discurs..., bdm., něm. koncept, tamtéž, H 18, 250.

⁴¹ Unmassgebliche Puncta... Resolution (J. A. Sasko-Výmarského pro G. Bethlena), bdm., něm. koncept, tamtéž, H 18, 251—252. — Valaši se zde v korespondenci Jana Arnošta objevují poprvé, srov. J. Polišenský, Valaši a Valaško v anglických pramenech 17. století. Naše Valaško, X/3, 1947, str. 101—107.

⁴² Hrubý, op. cit., str. 180—181.

⁴³ Johann Ernstens Bedenken an den Fürsten von Siebenbürgen..., bd., Pukanec, něm. koncept, nedokončený, tamtéž, H 18, 253—259.

⁴⁴ Capitain Georg Friedrichs von Brandstein Absendung..., (6. III. 1627), tamtéž, H 54.

⁴⁵ Rolle der sämtlichen Officiers, so unter Ihr Fürstl. Gn. und Herzog Johann Ernsts zu Sachsen Weimar Commando, der königl. Majestät zu Denemark—Norwegen bestellten General in Schlesien und nach deroselben Absterben bey der Armee gewesen von 20. Juni 1626 bis 20. Juni 1627 Stylo veteri. Něm. orig., tamtéž, H 31, 35—36.

⁴⁶ Vorschlag und Uberschlag, die Garnison zu Troppaw betreffend, 11. VI. 1627, něm. koncept, tamtéž, H 31, 37—38.

⁴⁷ Jos. Zukal, Paměti opavské, Opava, 1912. — Týž, Die Liechtensteinsche Inquisition in den Herzogtümern Troppau und Jägerndorf aus Anlass der Mansfeldschen Rebellion 1626—1627. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Oesterreichisch-Schlesiens 7, 1912. — Týž, Slezské konfiskace 1620—1630, Praha, 1916. Ostatní uvedené práce byly již citovány.

⁴⁸ Příznačné je např. vylíčení tohoto období v práci E. Préclina a V. I. Tapié-a, Le XVII^e siècle, Monarchies centralisées, Paris, 1949, str. 66—133.

⁴⁹ B. Indra, Odboj města Hranic 1620—1627 a jeho potrestání, Časopis vlastivědného muzea spolku v Olomouci 55/1940. — Vl. Fialová, Jan Adam z Víckova, moravský emigrant a vůdce Valachů 1620—1628, Brno, 1935. — Týž, Kronika holešovská 1615—1645, Brno, 1935. — J. Polišenský, Knihy o bolesti a smutku. Výbor z mor. kronik 17. stol., Praha, 1948. — Týž, O úloze lidových hnutí na východní Moravě v období pozdního feudalismu, Český lid r. 32, 1952. — Fr. Dostál, Valašská povstání za třicetileté války (1621—1644), Praha, 1956.

⁵⁰ The Relation of Sydnam Poyntz, Fonds Anglais 55, Bibliothèque Nationale, Paris. Vydal A. T. S. Goodrich v publikacích Camden Society, Londýn, 1908. Srov. J. Polišenský, Anglie a Bílá hora, Praha, 1949, str. 190.

⁵¹ Charakteristická je po té stránce jazykově dostupná studie P. Pach Zsigmonda, Boje proti Habsburgovcom za nezávislost v XVII. storočí, Kapitoly z uhorských dejín, Bratislava, 1952, str. 113 ad. — Srov. též E. Kovács a J. Novotný, Maďari a my, Praha, 1959.

⁵² A. Gindely, Bethlen Gábor, Budapest, 1890. — Gy. Szekfü, Bethlen Gábor, Budapest, 1929. — D. Angyal, Bethlen Gábor, Magyar Könyvtár, 133. — D. Kosáry, Gabriel Bethlen, Slavonic Review, 1938, str. 162 ad. (velmi slabá práce, ale hodnocení blízké modernímu). — M. Depner, Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg, Stuttgart, 1938. — A. Gindely, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen, Praha, 1893.

⁵³ Turčianská stolice Gabrielovi Bethlenovi, 10. XI. 1626, Martin, lat. orig., LHA Weimar, H 18, 244—245. — Viz Artillerie Rechnung, tamtéž, H 31, 76—77.

⁵⁴ Jos. Petráň, Matouš Ulický a poddanské povstání na Kouřimsku a Čáslavsku roku 1627, Acta Universitatis Carolinae 1954, Philologica et Historica, str. 43 ad., zejména 51, 60—61.

Резюме

МОРАВИЯ И СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЕВРОПЕЙСКИМ ВОСТОКОМ И ЗАПАДОМ В 1626—1627 гг.

Четверть века назад Иосеф Мацурек обратил внимание на тесное отношение между чешским сословным бунтом против Габсбургов и политическим польско-шведским конфликтом. Сегодня известно, что уже в 1618—1620 гг. стал „чешский вопрос“ веским моментом в политике Московской Руси. Военные события, которые произошли в 1626 до 1627 гг., являются доказательством, что также в дальнейшем стал „чешский вопрос“ фактором европейского значения.

I. В этот период попали в территорию Моравии и Силезии, как и Верхней Венгрии (нынешней Словакии) войска датского короля Кристиана IV и его англо-нидерландских союзников, возглавляемые Мансфельдом и Иоанном Эрнстом Саксонско-Веймарским. Оба полководца принимали участие в бою против Габсбургов в 1618—1620 гг. на чешской стороне, во время, когда Кристиан IV придерживался нейтральной позиции в отношении чехов и их государя. Средняя Европа именно тогда не принадлежала к территориям, которыми датское королевство прямо интересовалось. Кристиан IV хотел завладеть областями впадения Эльбы и Одера, а не областями их источников. Датским Зундом провозилась лишь венгерская (словацкая) медь и оломоуцкое учреждение Collegium Nordicum воспитывало криштокатических агентов более для действия в Швеции чем в Дании. Датский двор в первый период тридцатилетней войны проводил неудачную посредническую политику, обосновывая это тем, что в бою чехов против Габсбургов дело в политическом, а не религиозном конфликте. Значительную роль играл также факт, что Кристиан IV был крепко предубежден против всех сословных „бунтов“ (реbellion) дома и также в Чехии.

II. Упомянутой позиции придерживался Кристиан IV до 1624 г. Только тогда, когда войска Лиги, испанцев и императора попали в области считаемой сферой датских интересов северо-западной Германии, начал он присоединяться к противогабсбургскому действию. В начале 1625 г. находился у него на службе генерал кавалерии Иоанн Эрнст Саксонско-Веймарский и значительное количество членов чешско-моравской сословной эмиграции. В декабре 1625 г. возникшая гаагская коалиция, образованная Англией, Нидерландами, Фридрихом Пфальцким и Кристианом IV, вступила в сношения с Габором Бетлен, князем Трансильвании. Весенняя кампания, направленная против Чехии, была Вальдштейном остановлена у города Дессау, но войска Мансфельда и Саксонско-Веймарского пошли в диверсионную атаку Силезии, которой в половине августа 1626 г. были приведены до границ Моравии и Венгрии. В конце августа был принят план Саксонско-Веймарского, содержанием которого было отправить хоть ядро войск в Венгрию навстречу Габору Бетлену, однако одновременно держать и закреплять позиции в Моравии и Силезии. Но армия соединилась с Бетленом только в половине октября, когда уже прошла главная опасность атаки Вальдштейна. Но Бетлен уже начал переговоры с императорскими, Мансфельд ушел искать помощь в Венецию и Саксонско-Веймарский должен был устроить зимовку в северной Словакии и ожидать весенней кампании. Против этой концепции проводил Саксонско-Веймарский другую, отличную концепцию, предполагающую передвижение войска в Моравию, поджигательство восстания в Моравии и Чехии и вступление в связь с восстанием крестьян в Верхней Австрии. Эти планы сорвала его смерть. Часть из них осуществляли до 1627 г. его преемники, пока Вальдштейном не были изгнаны из Силезии.

III. Сохранившаяся и до сих пор незнакомая переписка между Мансфельдом, Саксонско-Веймарским и Габором Бетленом хорошо указывает различия политических планов отдельных членов противогабсбургской коалиции. В планах Саксонско-Веймарского в явной противоположности к политическому кредо Кристиана IV играет большую роль сословный бунт против Габсбургов, даже и восстание крестьян и горожан в Верхней Австрии, Моравии и Чехии.

Народное сопротивление против габсбургской программы феодально-католической реакции было так значительно, что невозможно было не обращать на него внимание даже солдатам, которые пришли в чужих службах и с заданием, не имеющим ничего общего с судьбой чешского народа.

Contents

**MORAVIA AND POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE EAST
AND WEST OF EUROPE 1626—1627**

Twenty years ago J. Macúrek showed in a study of the relations between Poland and Bohemia during the struggle against the Habsburgs 1618—1620, that this struggle was one of a great interest for Sweden. We know today, that it interested Russia as well. Similarly, another phase of the great war, traditionally called the „Danish War“, shows that again the Czech revolt against the Habsburgs was a powerful factor in Continental policy.

I. The united kingdom of Denmark-Norway had only secondary interest in Central Europe. Christian IV was mainly interested in gaining the control of North-Western Germany. The Catholic propaganda, emanating from the „Collegium Nordicum“ of Olomouc, was relatively not dangerous and, economically, the only export of some interest was Hungarian (Slovak) copper. Therefore, in the years 1618—1620 Christian IV maintained in the Bohemian conflict a policy of mediation and neutrality. He did not like the rebelling Estates neither in Denmark nor abroad. And even Frederick of the Palatinate did not get from him more than the amount of 200 000 thalers, a part of the dowry of late Queen Anne of Denmark, mother of Frederick's Winter Queen.

II. The same attitude is characteristic for Christian's policy up to 1624. Only when the advance of Imperial and Spanish troops threatened North-Western Germany, Christian's position began to change. From early 1625 he had in his service Johann Ernst, Duke of Sachsen-Weimar and many members of Bohemian and Moravian emigration. In December 1625 he became member of the Hague alliance, consisting of England, United Netherlands, Frederick of the Palatinate and himself. He gained the support of Gabriel Bethlen, Prince of Transsylvania and prepared his troops for the spring campaign of 1626. But the main army, including the Anglo-Dutch regiment of Sir John Ruthven, was defeated by Wallenstein at Dessau. The road to Bohemia was blocked, but at the request of Bethlen's plenipotentiary, a diversive attack was effected into Silesia by the troops commanded by Mansfeld and Sachsen-Weimar. Instead of an attack on Vienna it was decided to send most of the troops to Hungary to meet Bethlen and hold the positions in Silesia. But Bethlen was late, and when he arrived, neither he nor Wallenstein were willing to risk a decisive battle. The realistic Mansfeld left the army to seek supplies in Venice, while Sachsen-Weimar tried in vain to keep Bethlen from closing an armistice with the Imperial party. His last plans counted with the possibility of building up a powerful army in Silesia, with an alliance with the peasants in Upper Austria, Moravia and Bohemia and a great offensive against the Habsburgs. His death in December 1626 brought an end to his career, and plaus but some of their items were realized by the Danish commanders and Moravians rebels, who held Moravia and Silesia against the Habsburgs until July 1627.

III. The hitherto unknown correspondance between Mansfeld, Sachsen-Weimar and Bethlen shows very clearly the differing attitudes of the individual members of the anti-Habsburg coalition. The stress on the importance of the popular movements, on the concrete class-situation, was of course something utterly foreign to the policy of the King of Denmark. It was the logical consequence of the fact, that the struggle of the Czech people against the Habsburgs was temporarily an important factor in European policy.